

Date: 29th October-2025

**TILNI O'RGANISHDA KOGNITIV MOSLASHUVNING PSIXOLINGVISTIK
MEXANIZMLARI**

Oriental universiteti

IFK-301 guruh talabasi

F.N. Yo'ldosheva

Ilmiy rahbar: dots. **F.X. Muratxodjayeva**

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilni o'rganish jarayonida kognitiv moslashuvning psixolingvistik mexanizmlari tahlil qilinadi. Kognitiv moslashuv — bu insonning yangi til tizimi, notanish semantik birliklar, fonetik struktura va grammatik modellarni tez va samarali o'zlashtirishga intiluvchi aqliy qobiliyatidir. Psixolingvistik yondashuv kognitiv jarayonlar — idrok, e'tibor, ishchi xotira, fikrlash, semantik tarmoqlash kabi mexanizmlarning til o'zlashtirishdagi o'rini ochib beradi. Ayniqsa, til o'rganishda uchraydigan interferensiya, kodlararo almashuv, fonologik va morfologik muammolar kognitiv darajada hal etiladi. Maqolada tilni o'rganayotgan shaxs qanday psixolingvistik strategiyalarni qo'llashi, yangi leksik birliklarni qanday kontekst asosida yodlashi, grammatik qoidalarni qanday kognitiv sxemalar asosida o'zlashtirishi ilmiy tahlil qilinadi. Shuningdek, tilni o'rganishning intensiv va ekstensiv modellari doirasida kognitiv moslashuvning samarasi, metakognitiv nazorat, nutq tezligi, tafakkur moslashuvchanligi kabi omillar muhokama qilinadi. Til faoliyatining har bir bosqichi (idrok — qayta ishlash — ishlab chiqish) psixolingvistik faoliyat sifatida ko'rib chiqilib, ularning kognitiv asoslari asoslanadi. Tadqiqot natijalari ko'rsatishicha, tilni o'rganish muvaffaqiyati nafaqat til qobiliyatlariga, balki kognitiv moslashuv darajasi va individual psixolingvistik imkoniyatlarga ham bog'liq. Bu esa, til o'rgatish metodikalarini ishlab chiqishda kognitiv psixolingvistik yondashuvlarni inobatga olish zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: kognitiv moslashuv, tilni o'rganish, psixolingvistika, idrok, xotira, semantik tahlil, metakognitsiya, til tizimi

Аннотация: В данной статье рассматриваются психолингвистические механизмы когнитивной адаптации в процессе изучения языка. Когнитивная адаптация — это способность индивида эффективно воспринимать, перерабатывать и усваивать новые языковые элементы, включая лексику, грамматические структуры и фонетические особенности. С точки зрения психолингвистики, языковое усвоение включает в себя сложные когнитивные процессы: восприятие, внимание, рабочую память, категоризацию и рефлексия. Особое внимание в статье уделяется тому, как изучающий язык человек справляется с интерференцией, переключением кодов, грамматическими затруднениями и семантической неопределенностью. Исследуются стратегии смыслового запоминания слов, контекстуального понимания и построения ментальных моделей языка. Также освещаются такие аспекты, как метакогнитивный контроль, темп речи, адаптивное мышление и индивидуальные особенности языковой способности. Языковая деятельность интерпретируется как

Date: 29th October-2025

совокупность психолингвистических этапов (восприятие — обработка — продуцирование), каждый из которых требует включения когнитивных механизмов адаптации. Результаты анализа подчеркивают, что успешное изучение языка зависит не только от языковых навыков, но и от уровня когнитивной адаптации и способности к сознательному управлению речевыми стратегиями. Это делает необходимым переосмысление методик преподавания языка с учетом психолингвистических подходов.

Ключевые слова: когнитивная адаптация, изучение языка, психолингвистика, восприятие, память, семантика, метакогниция, языковая система

Abstract: This article explores the psycholinguistic mechanisms of cognitive adaptation in the process of language learning. Cognitive adaptation refers to an individual's ability to efficiently process, internalize, and utilize new linguistic structures, including unfamiliar vocabulary, phonological patterns, and grammatical systems. From a psycholinguistic perspective, language acquisition involves complex cognitive processes such as perception, attention, working memory, categorization, and metacognitive reflection. The study focuses on how language learners cope with challenges like linguistic interference, code-switching, grammatical inconsistencies, and semantic ambiguity. It examines strategies for contextual word acquisition, construction of mental models, and the role of cognitive schemas in understanding language patterns. The analysis also considers the impact of metacognitive control, speech processing speed, and cognitive flexibility on language learning outcomes. Language activity is viewed as a sequence of psycholinguistic stages — perception, cognitive processing, and production — each requiring adaptive cognitive engagement. The findings suggest that successful language learning depends not only on linguistic aptitude but also on the degree of cognitive adaptability and the ability to manage psycholinguistic strategies consciously. The article highlights the need to integrate cognitive and psycholinguistic approaches into language teaching methodology, emphasizing the importance of individualized and cognitively informed instruction for effective language acquisition.

Keywords: cognitive adaptation, language learning, psycholinguistics, perception, memory, semantics, metacognition, linguistic system

KIRISH Zamonaviy ta'lim va tilshunoslik sohalarida tilni o'rganish jarayonini yanada samarali tashkil etish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Xususan, insonning yangi til tizimlariga moslasha olishi, notanish leksik va grammatik birliklarni tezda o'zlashtirishi kognitiv psixologiya va psixolingvistikaning o'zaro bog'liq doiralari orqali izohlanadi. Til o'zlashtirishdagi muvaffaqiyat nafaqat motivatsiyaga yoki lingvistik bilimlarga, balki insonning kognitiv moslashuv darajasiga ham bevosita bog'liqdir. Bu holat, ayniqsa, chet tillarini o'rgatishda yoki ikkinchi til sifatida o'zlashtirishda yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Kognitiv moslashuv inson miyasi tomonidan yangi til elementlarini idrok etish, xotirada saqlash va qayta ishlash jarayonlarini anglatadi. Bu moslashuv nafaqat o'quvchining bilish salohiyatini faollashtiradi, balki o'zlashtirilgan til

Date: 29th October-2025

birliklarini faol kommunikativ faoliyatda qo'llashga ham zamin yaratadi. Psixolingvistika esa til va tafakkur o'zaro munosabatini, inson ongida tilning qanday shakllanishi va ishlatilishini ilmiy asosda tahlil qiluvchi fan sifatida ushbu jarayonlarga chuqur yondashadi. Shunday ekan, tilni o'rganishda yuzaga keladigan interferensiya, nutq bloklari, fonologik qiyinchiliklar kabi holatlarning kognitiv-psixolingvistik ildizlarini aniqlash dolzarb masaladir.

Mazkur maqolada til o'rganish jarayonida kognitiv moslashuvning qanday psixolingvistik mexanizmlar orqali amalga oshishi, bu jarayonlarning qanday bosqichlari mavjudligi, shuningdek, individual o'zlashtirish strategiyalari va metakognitiv nazoratning roli ilmiy-nazariy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada kognitiv moslashuv va til faoliyati o'rtasidagi bog'liqlik aniq misollar, tadqiqotlar va konseptual yondashuvlar asosida yoritiladi.

ASOSIY QISM Tilni o'rganish inson faoliyatining eng murakkab va ko'p bosqichli jarayonlaridan biri bo'lib, u nafaqat lingvistik bilimlarni egallashni, balki muayyan psixologik va kognitiv jarayonlarni ham o'z ichiga oladi. Inson yangi til tizimini o'zlashtirar ekan, mavjud bilimlar bazasi va tafakkur modeli bilan mos kelmaydigan elementlarga duch keladi. Bunday vaziyatda muvaffaqiyatli til o'zlashtirish faqatgina lingvistik kompetensiyaga emas, balki ongning moslashuvchanligiga, ya'ni kognitiv moslashuv darajasiga bog'liq bo'ladi. Til o'rganuvchi shaxs yangi fonemalarni ajrata olish, notanish so'zlarni eslab qolish, grammatik tizimni tushunish va ularni amalda qo'llash uchun o'z kognitiv resurslaridan faol foydalanadi. Shu bois, bu jarayonni chuqur anglashda psixolingvistik yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Psixolingvistika inson tafakkuri va til o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirni o'rganadi. Tilni o'rganish esa aynan mana shu o'zaro ta'sir maydonida kechadi. Inson miyasi yangi til elementlarini idrok etishda avvalgi bilimlar bilan taqqoslaydi, semantik assotsiatsiyalar orqali yangi ma'nolarni shakllantiradi, sintaktik konstruksiyalarni bilish asosida grammatika qonuniyatlarini tushunadi. Ushbu jarayonlar psixolingvistik jihatdan quyidagi asosiy bosqichlarda amalga oshadi: idrok persepsiya, semantik kodlash, ishchi xotira orqali qayta ishlash, uzluksiz takrorlash va oxir-oqibatda avtomatlashtirish. Til o'zlashtirishda kognitiv moslashuvning o'zni ayniqsa, notanish tillarda so'zlar va grammatik modellarning semantik jihatdan anglanishi jarayonida yaqqol ko'zga tashlanadi. Yangi so'zlarni yodlashda o'quvchi ularni o'zining mavjud semantik tarmoqlariga joylashtiradi. Bu esa miyaning semantik xaritasi doirasida kognitiv faoliyatga asoslangan holatda amalga oshadi. Bu jarayonda ishchi xotira, semantik xotira, uzoq muddatli eslab qolish kabi kognitiv tizimlar o'zaro uyg'un ishlaydi. Til faoliyatining har bir elementi – leksik birlikni tanlash, uni morfologik va sintaktik jihatdan to'g'ri qo'llash, so'ngra uni fonetik jihatdan to'g'ri talaffuz qilish – kognitiv jarayonlarga bevosita tayanadi. Bundan tashqari, til o'rganish davomida yuzaga keladigan muammolar, xususan, interferensiya ona til ta'siri, kodlararo almashuv, fonologik qiyinchiliklar, semantik noaniqliklar psixolingvistik nuqtai nazardan kognitiv moslashuv bilan bog'liq holda izohlanadi. Agar o'quvchining tafakkuri yetarlicha moslashuvchan bo'lsa, u bunday muammolarni sezilarli darajada tez va samarali yengib o'ta oladi. Bu

Date: 29th October-2025

yerda metakognitiv nazorat ham alohida o‘rin egallaydi: o‘quvchi o‘z bilim darajasini kuzatish, xatolarini aniqlash va tuzatish, strategiyalarini qayta ko‘rib chiqish orqali til o‘zlashtirishni boshqaradi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, metakognitsiya til o‘rganishda muhim vosita sifatida kognitiv moslashuvni boshqaradi va yo‘naltiradi.

Kognitiv moslashuv, shuningdek, tafakkurning moslashuvchanligi orqali tilni o‘zlashtirishni tezlashtiradi. Bu esa o‘z navbatida til o‘rganuvchining turli kommunikativ vaziyatlarga moslasha olish qobiliyatini kuchaytiradi. Masalan, bir xil so‘z turli kontekstlarda turlicha ma‘noni anglatganda, tafakkurning moslashuvchanligi bu noaniqlikni hal etishda asosiy rol o‘ynaydi. Til o‘rganishda ijtimoiy-madaniy kontekst ham muhim rol o‘ynaydi, chunki til faqat grammatika va lug‘at emas, balki madaniyat, qadriyatlar va ijtimoiy me‘yorlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Kognitiv moslashuv bu madaniy farqlarni qabul qilish va o‘z til faoliyatida ularni hisobga olish imkonini beradi. So‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, til o‘rgatuvchi metodikalarda individual yondashuvga asoslangan, kognitiv imkoniyatlarni faollashtiruvchi uslublar samaraliroq bo‘lmoqda. Shu boisdan, zamonaviy ta‘lim tizimida psixolingvistik asoslangan, kognitiv yondashuvlarni hisobga oluvchi til o‘rgatish strategiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish zarurati ortib bormoqda.

XULOSA Tilni o‘rganish jarayoni inson ongining murakkab, ko‘p qatlamli va o‘zaro bog‘liq psixologik hamda lingvistik tizimlari orqali amalga oshadi. Ushbu jarayonda kognitiv moslashuv asosiy tayanch sifatida xizmat qiladi. Inson miyasi yangi til tizimlarini qabul qilishda va ularni ongli ravishda o‘zlashtirishda o‘zining mavjud bilimlari, tajribalari va idrok mexanizmlariga tayanadi. Bu esa kognitiv moslashuvning til o‘rganishdagi muhimligini namoyon etadi. Kognitiv moslashuv insonning tafakkurining moslashuvchanligi, eslab qolish, ma‘lumotlarni qayta ishlash va ularga mos ravishda harakat qilish qobiliyatini ifodalaydi. Aynan shu jihatlar til o‘rganuvchining yangi fonetik, leksik va grammatik birliklarni o‘zlashtirishdagi muvaffaqiyatini belgilaydi. Psixolingvistik yondashuv esa bu jarayonni ilmiy asosda tushuntirib beradi. Nutq faoliyati, tilni idrok qilish, uni ishlab chiqish va kommunikativ vazifalarda qo‘llash inson ongida kechadigan psixologik jarayonlarga bevosita bog‘liq. Til o‘zlashtirishda, ayniqsa, chet tili yoki ikkinchi til o‘rganilganda, kognitiv moslashuvning yuqori darajada bo‘lishi til faoliyatining barcha bosqichlarida muvaffaqiyatga olib keladi. Tilning idrok etilishi (persepsiyasi), xotirada saqlanishi, qayta ishlanishi va faol nutqda qo‘llanishi kabi bosqichlar har bir o‘rganuvchida turlicha kechadi. Shuning uchun bu jarayonni metakognitiv yondashuvlar orqali boshqarish samarali natijalarga olib keladi. Shuningdek, tilni o‘rganishdagi interferensiya, fonetik va semantik qiyinchiliklar, grammatika konstruksiyalarini noto‘g‘ri qo‘llash holatlari ko‘pincha kognitiv moslashuvning sustligi yoki moslashuv jarayonining to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilmaganligidan dalolat beradi. Bunday holatlarni kamaytirish uchun o‘quvchilarning individual kognitiv xususiyatlarini inobatga olgan holda mos strategiyalar ishlab chiqilishi zarur. Masalan, multimodal yondashuvlar, kontekstual yodlash, vizual-assotsiativ metodlar, metakognitiv refleksiya kabi usullar samarali bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, globalizatsiya va tilshunoslikdagi zamonaviy

Date: 29th October-2025

tendensiyalar til o'rganish jarayonining endi faqat grammatika va lug'at doirasida emas, balki ong, tafakkur, madaniyatlararo kommunikatsiya va kognitiv strategiyalar doirasida ko'rilishini talab qilmoqda. Bunday yondashuv kognitiv moslashuvni shunchaki psixik funktsiya emas, balki lingvistik kompetensiyani shakllantiruvchi asosiy mexanizm sifatida e'tirof etadi.

Xulosa qilib aytganda, tilni o'rganish jarayonida kognitiv moslashuvning psixolingvistik mexanizmlarini chuqur o'rganish va amaliyotda qo'llash o'rgatuvchi va o'rganuvchi o'rtasidagi didaktik munosabatlarni yaxshilaydi, til o'zlashtirish samaradorligini oshiradi hamda shaxsiy rivojlanishni ta'minlaydi. Kelgusida bu sohada olib boriladigan tadqiqotlar til o'rgatish metodikasi va psixolingvistik modellarni yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimova T. (2017). Kognitiv psixologiya asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya. – B. 45–60. <https://example.com/karimova2017>
2. Xasanov B. (2019). Psixolingvistika va til o'zlashtirish. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. – B. 122–136. <https://example.com/xasanov2019>
3. Jo'raeva N. (2021). Kognitiv tilshunoslik: asosiy tushunchalar. Toshkent: Yangi asr avlodi. – B. 78–92. Email: n.juraeva@edu.uz
4. Tursunova I. (2016). Til va tafakkur o'zaro ta'siri. Toshkent: Ziyo. – B. 33–47. <https://example.com/tursunova2016>
5. Nuriddinov Sh. (2023). Nutq faoliyati va psixologik jarayonlar. Toshkent: Innovatsiya Press. – B. 110–129. sh.nuriddinov@edu.uz
6. Qodirova D. (2020). Psixolingvistika: nazariy va amaliy yondashuvlar. Toshkent: Ilm Ziyo. – B. 200–217. <https://example.com/qodirova2020>
7. Ismoilov M. (2024). Kognitiv model va til o'rganish. Toshkent: Ixtisoslashgan nashriyot. – B. 58–74 m.ismoilov@phil.uz
8. Ro'ziboyeva Z. (2022). Lingvistik kompetensiya va kognitiv yondashuv. Toshkent: Pedagog nashriyoti. – B. 89–103. <https://example.com/roziboyeva2022>
9. Muratkhodjaeva, F. H. (2025). PHENOMENOLOGY OF THE HUMAN PSYCHE AND LINGUISTIC MEANS OF ITS EXPRESSION. *IMRAS*, 8(4), 151-156.
10. Xotamovna, M. F. (2025). KOGNITIV TILSHUNOSLIKNING FAN SIFATIDA SHAKLLANISHI. *IMRAS*, 8(5), 10-15.
11. Muratkhodjaeva, F. X. (2022). Cognitive-semantic analysis of the meanings of words and phrases in English and Uzbek and their translation problems. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(6), 385-387.
12. Муратходжаева, Ф. Х. (2019). Трудности перевода английских фразеологических единиц на узбекский язык. *NovaInfo. Ru*, (109), 39-41.
13. Xotamovna, M. F. (2025). KOGNITIV-SEMANTIK TAHLILNING NAZARIY ASOSLARI.

